

»Vor danske Montesquieu«

Historiografiske iagttagelser vedrørende dansk middelalderforsknings opfattelse af fæstevæsenets herkomst

Af Helge Paludan

Det politiske forfald i Danmark i hundredåret efter Valdemar Sejrs død er indiskutabelt. En social forklaring, som kan føres tilbage til Erslev, går ud på, at en udstrakt overgang fra selveje til fæste medførte en svækkelse af kongemagten og skabte et skel mellem bondestand og aristokrati. Denne forklaring er kun undtagelsesvis bestridt af senere historikere. Modellen kan følges bagud i tiden til begyndelsen af 1780'erne, hvor Tyge Rothe synes at være ophavsmand til tesen på dansk grund. Fra ham kan den spores til tyskeren Justus Möser og til Montesquieu. Selve problemet kan næppe siges at være løst. Sigtet med denne afhandling af afdelingsleder Helge Paludan er først og fremmest historiografisk; det påpeges således, at den forestilling om folkefrihedens forfald, der er knyttet til problemstillingen, i alle varianter synes udsprunget af historikernes forestilling om samfundssammenhænge og den agrare virkelighed, de havde for øje.

Det er oftest faldet historikerne let at finde ord til at karakterisere hundredåret mellem Valdemar Sejrs død i 1241 og Valdemar Atterdags tiltræden 1340. En træffende vurdering syntes nemlig allerede givet af en så gammel fagfælle som den anonyme munk, der en gang o. 1250 i det sønderjyske kloster Ryd anlagde en omfattende historisk annal. »1241 døde kong Valdemar II, højlovlig ihukommelse, på skærtorsdag«, fortæller Rydårbogen, »ved hans død faldt for sand kronen af de danskes hoved. Thi fra den stund gav de sig hen til at fejde indbyrdes og lægge hverandre øde, så de blev til spot for alle nabofolk...«¹ Hvilke vendinger skulle vel bedre end denne gamle sønderjydes kunne karakterisere en tid, hvis iøjnefaldende hovedtræk er, at udenrigspolitisk ekspansion afløstes af tilbageholdenhed og nederlag, og indenrigspolitisk stabilitet af

1. Annales Danici Medii Aevi ed. Ellen Jørgensen (1920), s. 111. Oversættelse: Jørgen Olrik: Valdemar Sejrs Sønner og Den store Ærkebispestrid. Udvalg af Kilder (1908), s. 3.

alskens indre splid forud for slutresultatet: kongeløset og rigets totale opløsning.

Fremstillingen af perioden indledes af Kr. Erslev med citat af Rydårbogen i bd.II af Danmarks Riges Historie (1898-1905), og i hans spor har fremtrædende historikere i det 20. århundrede gjort det samme, således Aksel E. Christensen i Kongemagt og Aristokrati (1945) og Erik Kjersgaard i Politikens Danmarkshistorie bd.4 (1963). De grove træk af periodens politiske historie kan da anses for så indlysende, at de har været hævet over forskeruenighed. Forskellen mellem det stærke monarki før Valdemar Sejrs død og opløsningen efter 1332 er for iøjnefaldende. Også en solid forklaring på det politiske forfald synes forlængst bragt til veje. Den, der (som nærværende forfatter for nylig har gjort det²) vil stille sig den opgave at give en sammenfattende tolkning af perioden, må se sig konfronteret med noget i retning af consensus mellem vort århundredes mere fremtrædende forfattere af synteser om perioden.

Forklaringen på det politiske sammenbrud er efter forskernes enige opfattelse at søge i den sociale udvikling. Hvad der skete, var med Erik Kjersgaards ord, at

»I urolige tider, som dem der indtraf efter Valdemar Sejrs død 1241, var den menige mands stilling meget svag. Ønskede han beskyttelse mod overgreb, var det letteste at bede en herremand om at yde ham »værn«. Når »den værnede« blev indstævnet til tinge, skulle hans værneherr nemlig føre sagen; og det var sandsynligere, at en herremand i kraft af sin position, kunne opnå bedre resultater end den lille mand selv.

Mange af rigets bønder søgte ly under dette formynderskab,..... Bagefter indtrådte den forhenværende selvejer som »landbo« – eller som det efterhånden kaldtes: *fæstebonde* – på sin tidligere gård. Da herremændenes skattefrihed med årene kom til at gælde al den jord, de disponerede over, skulle der altså heller ikke ydes skat af de opkøbte selvejergårde. I stedet betalte bonden afgifter, den såkaldte *landgilde*, til godsejeren; men når denne havde erhvervet jorden til nedsat pris, behøvede han ikke at være så ublu som skattevæsenet.

Denne udvikling medførte en voldsom tilbagegang i selvejerbøndernes antal. Men det der var en fordel for godsejerne og – i første omgang – også for bønderne, gjorde den kongelige regering til sorteper. År for år blev jordrotterne rigere og staten fattigere.³

Det politiske ondes rødder er altså at finde i den formidable overgang af bøndergårde fra selveje til fæste, idet denne medførte, at folket blev

2. (Gyldendals) Danmarks Historie bd. 1, (1977). Sammenfatning af forskningens holdning til perioden i § 174.

3. (Politikens) Danmarks historie bd. 4 (1963), s. 56 ff.

opdelt i skarpt adskilte stænder eller »klasser«, som det udtryktes af Kr. Erslev i Danmarks Riges Historie.⁴

Til dette værk af Kr. Erslev synes nemlig grundtesen til forklaring af perioden 1241-1340 i sin konkrete udformning at skulle føres tilbage. Erslev fandt, at periodens afgørende sociale fænomen var, at der sattes skarpere skel mellem bondestand og aristokrati. »Det demokratiske samfund, der i landskabslovene tegner sig som idealet, fandtes ikke mere; et aristokrati havde dannet sig, selv om det endnu ikke skarpt havde afgrænset sig nedadtil.«⁵ Hertil kom, at det blev

»af største betydning, at århundredet efter Valdemar Sejr bragte en umådelig tilbagegang i selvejerbøndernes tal.

Endnu i Valdemarstiden havde vistnok det meste af Danmarks jord været i hænderne på selvejende bønder; eet århundrede senere var det helt anderledes... Må man tro, at selvejerbønderne i tiden før 1211 har ejet adskilligt over halvdelen af landets jord, kan der næppe være tvivl om, at de eet århundrede senere er kommet ned langt under en fjerdedel. Mange tusinde gårde må i den mellemliggende tid være gået fra selveje over i større godsejeres hænder, og der er her sket en ændring i ejendomsforholdene så indgribende, at Danmark ikke har set mage til den før under bondefrigørelsen for hundrede år siden, da det heldigvis bar i ganske modsat retning og det grundlag skabtes, på hvilken folkelig frihed kunne rejses i vort fædreland.«⁶

Den således beskrevne udvikling svækkede ifølge Erslev kongemagten politisk »først og sidst fordi en mængde tidligere skattepligtigt gods efterhånden gled ind under de privilegerede klasser.«⁷

Erslevs efterfølger Erik Arup opfattede i sin Danmarks Historie I (1925) og II (1932) snarest kongemagtens sammenbrud som et positivt træk. I sin forklaring på sammenbruddet afveg han til gengæld ikke væsentligt fra forgængeren: »... den danske bonde har indset, at som forholdene lå, forbandt et dybt interessefællesskab ham med gejstlige og verdslige herremænd mod regeringen ... det var sikkert ikke mindst til væbnerne, at de andre bønder i landsbyen oplod ejendomsretten til deres gårde, når de ville blive fæstebønder.«⁸ Også for Arup er den store overgang til

4. Danmarks Riges Historie vol. II, s. 111, 200, 218-23.

5. *ibid.* s. 111.

6. *ibid.* s. 196 f.

7. *ibid.* s. 211.

8. Erik Arup: Danmarks Historie II (1932) s. 59 f.

fæste det sociale fænomen, der skaber en aristokratisering, som ligger bag den politiske histories kriser.

Jørgen Olriks forklaring på periodens politiske nedgang i *Det danske Folks Historie II* (1927) og Schultz' *Danmarkshistorie II* (1941) fulgte samme mønster. »Det værste punkt i kongemagtens vanskelige stilling var netop den stærke nedgang i kongens indtægter, der væsentlig skyldtes den stadige overgang af skattepligtigt bøndergods i de privilegerede klassers eje«. ⁹ 1945 karakteriserede Aksel E. Christensen i bogen *Kongemagt og aristokrati* perioden 1241-1340 som præget af en vidtgående feudalisering; årsagen til denne var at finde i magtkampen mellem kongen og aristokratiet, i hvilken kongemagten på grund af sin finansielle krise som følge af skattegodsets bortfald blev taber. ¹⁰ Erik Kjersgaards foran citerede bidrag til *Politikens Danmarkshistorie* (1963) slutter sig under overskriften *Kongemagt og aristokrati* til Aksel E. Christensens synspunkter. ¹¹ En ny sammenfattende fremstilling af perioden mellem Valdemar Sejr og Valdemar Atterdag synes da at måtte tage udgangspunkt dels i en nærmere granskning af den veletablerede forklaringstraditions opkomst, dels i en sammenholdelse af denne tradition med nyere detailstudier. Vort anliggende er i nærværende sammenhæng alene den førstnævnte historiografiske side af sagen.

Må således tanken om en overvældende overgang fra selveje til fæste i sin konkrete udformning som et fænomen, der frem for alt må dateres til hundredåret efter Valdemar Sejrs død og det i en grad, så det bliver nøglen til forståelse af hele seklets historie, henføres til Kr. Erslev, er det dog af betydning tillige at forstå, at ej heller han opererede i et historiografisk vakuum. Hans tese forudsatte et udbredt selveje i Valdemarstiden, noget han da også i sin »forstudie« til *Danmarks Riges Historie, Valdemarernes Storhedstid* (1898), ¹² argumenterede kraftigt for med argumenter fra studier i Kong Valdemars Jordebog. Erslev konstaterede her, at spørgsmålet om en oprindelig »demokratisk eller aristokratisk bebyggelsesmåde« tidligere havde været omstridt blandt danske historikere, men at tanken om den demokratiske, d.v.s. det dominerende bondeselveje havde vundet overhånd, (om end Johs. Steenstrup kunne befrygtes ikke at være kommet til fornuft).

9. Schultz' *Danmarkshistorie II*, s. 90.

10. Aksel E. Christensen: *Kongemagt og aristokrati* (1945), s. 68 ff.

11. (Politikens) *Danmarks historie* bd. 4, s. 11.

12. Kr. Erslev: *Valdemarernes Storhedstid* (1898), s. 112 ff.

At Erslevs forestillinger ikke stred mod historikerlavets dominerende tankegang fremgår meget klart ved en sammenholdelse af Erslev med tidens dominerende Danmarkshistorie, C. F. Allens *Håndbog i Fædrelandets Historie*. Denne bog, der oprindeligt udkom i 1840, nåede 1881 8. udgave og anvendtes som universitetslærebog i Danmarkshistorie.¹³ For nylig har Troels Dahlerup i en anmeldelse af Benito Scocozzas *Klassekampen i Danmarks historie* anført, at Allens arbejder »i næsten uhyggelig grad har præget historieskrivningen frem til idag«.¹⁴ Allen anvender ifølge Dahlerup »specielt hvad angår reformationsskildringen – et veritabelt klassekampsskema, der – gerne ureflekteret og som en selvfølge – benyttes i fremstillinger den dag idag«. Den tilsyneladende for alle efterfølgende generationer så anvendelige allenske forestilling er tanken om »»folket« (borgere og bønder), der kæmpede for friheden imod deres undertrykkere (de mere-privilegerede, d.v.s. adel-højgejstlighed)«. Ganske vist taler Dahlerup her specielt om Allens »reformationshistoriske skema«, men hans formuleringer synes at måtte forstås som i en vis udstrækning gældende behandlingen af al ældre dansk historie. At Allen også kommer på tale som forbillede for Erslev giver Dahlerup udtryk for ved i en note en passant at bruge udtrykket »Allens elev Kr. Erslev«.

For så vidt angår det her behandlede emne synes det i hvert fald ingen overdrivelse at tale om elevforhold. Det 19. århundredes store læreremester inddeler i 1. udgave af sin håndbog *Danmarkshistorien fra de ældste tider til 1834* i fire »tidsrum«. Under »Andet tidsrum, fra Valdemar Sejrs død og begyndelsen af stridighederne om Slesvig indtil reformationens indførelse (1241-1536)« hedder det i forbindelse med en omtale af bøndernes forhold¹⁵:

»Det er i det foregående blevet bemærket, hvilken høj og hæderlig plads bondestanden, såvel i oldtiden som i den tidligere del af middelalderen, indtog i borger-samfundet, samt hvorledes den allerede i Valdemarernes tid begyndte at fortrænges fra denne. Alligevel udgjorde endnu ved nærværende tidsrums begyndelse

13. Den centrale placering, som C. F. Allens håndbog fik i universitetsuddannelsen, fremgår af Kr. Erslevs artikel »C. F. Allen« i *Salmonsens Konversationsleksikon* bd. I (2. udg. 1915) af Johs. Steenstrup: *Nogle omrids af min Virksomhed som Universitetslærer* (1934), s. 33 og af Erik Arups efterladte »Redegørelse for min Danmarkshistorie«, trykt i Erik Arup: *Danmarks Historie III* (1955).

14. Troels Dahlerup anm. af Benito Scocozza: *Klassekampen i Danmarks Historie. Feudalismen* (1976). *Historisk Tidsskrift* bd. 78 (1978) s. 299.

15. C. F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling* (1840), s. 158.

adelbønderne eller selvejerne en både talrig og indflydelsesrig del af samfundet, der med de øvrige stænder på ting og danehof deltog i kongevalget, lovgivningen, retsplejen, skattebevillingen og andre vigtige borgerlige rettigheder. Skønt fæsterne ikke nød så store rettigheder som selvejerne og navnlig ikke kunne være sandemænd og nævninger, var de dog ansete og frie og kun afhængige af jord-drotten, for så vidt de måtte betale et årligt landgilde af den jord, de havde i fæste. Men i løbet af de to sidste århundreder foregik der en sørgelig forandring med bondestandens kår i almindelighed og med fæsternes i særdeleshed; mangfoldige selvejerbønder blev fæstere, og fæsterne i visse dele af landet alle *vornede og hoveribønder*.¹⁶

Allen forestiller sig således helt klart en omfattende overgang fra selveje til fæste. Med hensyn til dens datering er han mindre klar, når han dels i det just anførte citat taler om bondestandens fornedrelse som især henhørende til de sidste to århundreder før 1536, dels om årsagen til denne fornedrelse kan sige:

»— Spørges der om de almindelige årsager til denne bondestandens dybe fornedrelse, da ligger svaret ikke langt borte. Den var en følge af den elendige sønderrevne tilstand, hvori Danmark befandt sig lige fra Valdemar Sejrs død og indtil den store Margareta kom til at styre riget. I dette lange tidsrum af næsten halvdandet hundrede år er der næppe et eneste fredså, næppe et år hvor ikke landet var hjem søgt af de mest ødelæggende indre kampe mellem kongerne, adelen og gejstligheden, eller plaget med for det meste uheldige krige med alle naboer, med Norge, med Sverige, med Tyskland, Hansestæderne, Holsten og Sønderjylland. Adelen hævede sig imidlertid til en vælde, hvortil man ikke let finder mage i noget andet land i Europa, medens derimod bondestanden år for år blev svagere, mere forarmet og mindre i stand til at forsvare sine rettigheder.«¹⁷

Kr. Erslev kan vel da indrømmes nogen originalitet med hensyn til den præcise datering af selvejets undergang, men derudover må han nok siges på det smukkeste at reproducere Allens forestillinger såvel om fænomenet som om dets forklaring. For Allen har den eksakte datering af bondefornedrelsen til århundrede, for slet ikke at tale om til årtier, næppe spillet nogen afgørende rolle. Det hos ham afgørende er utvivlsomt, at hele forestillingen om bondefrihedens undergang indgår i en omfattende tankebygning, for, som han konkluderer:

»Ved noget nærmere at betragte Danmarks indre forfatning og stændernes indbyrdes forhold i de århundreder, i løbet af hvilke vornedskabet udviklede sig, vil

16. *ibid.* s. 238 f.

17. *ibid.* s. 243 f.

det vise sig, at dette ikke var noget enkeltstående, men nøje sammenhængende med folkefrihedens almindelige undergang, med købstædernes forarmelse og svækkelse og borgerstandens såvel som bondestandens udelukkelse fra alle politiske rettigheder«. ¹⁸

Hvad selvejets bortfald i sidste ende er symptom på er det almindelige sammenbrud for »folkefriheden«. Denne folkefrihed er Allens egentlige objekt. »I Danmark herskede i oldtiden folkefrihed i dette ords videste betydning« indleder han sit værks afsluttende »tilbageblik«. ¹⁹ »De fribårne bønder, den gang den eneste stand i landet, gav sig selv love på tinge og afgjorde selv deres trætter«. Med kristendommens indførelse fulgte en første ny stand, hvis opkomst dog som formildende omstændighed ledsagedes af en civilisatorisk indsats i retning af »at udvikle et fredeligere og roligere samliv«. Samme fredsommelighed medførte imidlertid at, »en egen krigerstand nu blev nødvendig. Således opkom adelen«. »Senest dannede sig i købstæderne en borgerstand, der i den ældste tid som folket i det hele var i besiddelse af den lovgivende og dømmende magt«; ej heller borgerstanden kunne dog i længden »danne en varig dæmning mod gejstlighedens og adelens frembrydende vælde«. I de to aristokratstænders vælde består da flere århundreders ulykke. Kongemagten blev ydmyget først af gejstligheden, siden også af adelen. »Ved middelalderens udgang, prøvede borger- og bondestanden, anført af en konge, en blodig dyst for at afryste adelens og gejstlighedens åg; men folkekampen endtes ulykkeligt«. »Vel faldt den katolske gejstlighed... men adelen hævdede sig på dens ruiner til forøget vælde«. »Dog havde reformationen gavnlige følger for borgerfrihedens udvikling«, idet den nye protestantiske gejstlighed også led under adelens vælde, og i 1660 forenede borgerstanden og gejstligheden sig og betryggede sig selv ved at forøge kongens magt... men borgerlig lighed var dermed ikke genoprettet. Bonden forblev træl som før...« og »adelen beholdt privilegier og rettigheder, der i mere end et århundrede gav den en skadelig indflydelse i staten«. I det 18. århundrede udviklede sig imidlertid en oplyst offentlig mening, som fandt genklang

»hos en oplyst og ædelsindet regering. *Bondestandens frigørelse 1788* var et kæmpeskridt til de borgerlige forholds bedre ordening og fulgtes af andre foranstaltninger, hvorved en privilegeret stands forrettigheder, der var såre uforenelige med det heles vel, hævdedes eller indskrænkedes. Efter at således alle stænder var bragt

18. *ibid.* s. 246.

19. *ibid.* s. 593-595.

i det rette forhold til hverandre, fik Danmark nu, da tidens fylde var kommen, *stænderinstitutionen*, som giver borger, bonde og adelsmand sæde ved hinandens side i rådssalen med lige stemme og lige ret. Stænderinstitutionen afslutter den ældre udvikling og danner begyndelsespunktet til en ny«.

Der er således i Allens i slutningen af 1830'erne udarbejdede værk tale om en konsistent vision af Danmarks historie, tilmed til særdeles dagsaktuel brug. Forordningen af 28. maj 1831 erklæres for intet mindre end skillevejen mellem gammelt og nyt i Danmarks historie. Den borgerlige eller folkelige lighed er i Allens vision imidlertid ikke nyskabt, den er genskabt. Hans hele værk må forstås som en flammende anrøbelse om en lige så gennemført genoprettelse af den fulde folkefrihed.

Omkring denne folkefrihed er hele Allens tankebygning rejst; bondefriheden og dens undergang i middelalderen udgør et fundamentalt element, i hvilket selvejets bortfald indgår som et vigtigt led.

Den tanke må trænge sig på, at den historiske tese om et udbredt selvejes overgang til fæste efter Valdemar Sejrs død kunne være et produkt af den unge Allens vision fra slutningen af 1830'erne, der i al sin suggererende konsekvens dog, med Caspar Paludan-Müllers ord, var »et indlæg i tidens proces«. ²⁰ Denne mistanke synes dog ikke at finde bekræftelse.

Thi også C. F. Allens tese om den oprindelige folkefrihed havde forudsætninger i forudgående litteratur. At påvise disse frembyder ingen vanskeligheder for så vidt, som allerede Ellen Jørgensen mente at have fundet dem. Allens grundanskelse, fandt hun, var hentet fra Tyge Rottes *Nordens Statsforfatning (1781-82)* og fra Rasmus Nyerups *Historisk-statistisk skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider (1803)*. ^{20a}

Tanken om disse to forfatteres værker som rødder til forestillingen om folkefriheden ægger ikke til modsigelse. Skildringen af en oprindelig bondefrihed er (jvf. nedenfor) et hovedtema for dem begge. Alligevel forekommer Ellen Jørgensens overbevisning om, at inspirationen skal findes i just disse værker ikke uproblematisk for så vidt, som den ikke begrundes, og i betragtning af, at ideen om bondefrihed kommer til udtryk også hos andre forfattere. Det sidste måske endog i en grad, så man kan tale om en grundforestilling i tiden. Som sådan betragtedes den i hvert fald af

20. Jvf. Ellen Jørgensen: *Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede (1943)*, s. 191.
20a *ibid.*

den store kværlant blandt 1830'ernes historikere, G. L. Baden. 1829 udgav han i sit 66.de år 1. bind af sin *Danmarks Riges Historie*. I fortalen til dette (og siden til de øvrige bind) kommer hans bitterhed over et historikerliv i oversethed til ganske bevægende udtryk.

Det mest principielle af sine æselspark til mere påskønnede fagfæller retter han mod folkefrihedstraditionen. »Den nordiske olds og middelalderens så forroste folkefrihed og derpå rejste statsforfatning er efter hans overbevisning romantisk fiktion«. Sin hovedmodstander i dette stykke ser Baden i Tyge Rothe, men føler sig nok i øvrigt i modsætning til hele historikerlavet med bemærkninger som, at han vil udhæve »en og anden mærkelig omstændighed, som han tror ikke noksom har i vor historie været bemærket«. ²¹ Blandt de samtidige ånder, Baden ikke sympatiserede med, nævnes i bind 5 (1832) »fanatikeren Grundtvig«, som han med rædsel havde set nævnt »blandt Danmarks ypperste teologer«. ²²

Samme Grundtvig var nok til gengæld i god overensstemmelse med tidsånden, da han 1838 indledte sit udadvendte virke med en forelæsningsrække, »Mands minde«, på Borchs Kollegium om de seneste 50 års historie. Grundtvig hyldede i et udkast til sin fjerde forelæsning forordningen om stavnsbåndets løsning af 20. juni 1788 og fortsatte »De må ikke tro, m.H., jeg hermed vil sige, at der allerede 1788 blev gjort eller endnu er gjort alt, hvad der kan og må gøres, før bondestanden genvinder sine rettigheder og især sin personlige frihed...«. ²³ For Grundtvig som for Allen et års tid senere er bondens frihed noget, der skal genvindes. Nu er naturligvis Grundtvig i 1838 sidst af alt at betragte som talsmand for det historiske establishment, og tanken om en oprindelig bondefrihed er vel tilmed et perifert element, som han refererer til i en aktuel sammenhæng. Det er dog nok netop karakteristisk, at han i en studenterforsamling (som det vistnok væsentligst var, der skaredes om ham på Borch), kan associere til tanken om en ældre bondefrihed som noget kendt.

Thi det er et spørgsmål, om den ikke for 1830'ernes studenter har været bekendt som noget i retning af et historisk aksiom. Noget sådant synes at fremgå af den historiske lærebog, der dengang anvendtes ved det ene af tidens to brødstudier, juraen, der også søgtes af de historisk interesserede. 1822 udgav den unge professor J. L. A. Kolderup-Rosenvinge

21. G. L. Baden: *Danmarks Riges Historie*, vol. I (1829), s. IX.

22. *ibid.* vol V, s. IX.

23. N. F. S. Grundtvig: *Mands Minde 1788-1838*. Foredrag over det sidste halve aarhundredes historie, holdte 1838, (1877), s. 547.

Grundrids af den danske Lovhistorie, ifølge fortalen til anvendelse som lærebog for de juridiske studerende, efter at lovhistorie 1821 ved kgl. forordning var blevet selvstændigt fag i studiet. Kolderup-Rosenvinge knyttede til sin fremstilling af den ældre danske ret nogle bemærkninger om hver enkelt periodes samfundsmæssige baggrund for lovene. I afsnittet om offentlig ret i Kolderup-Rosenvinges ældste periode indtil 1020 hedder det, at »da de første elementer til en borgerlig forfatning havde begyndt at udvikle sig i Norden, var den højeste magt hos folket... Efter at Danmark var blevet forenet under én konge og især efter at den kristelige religion var blevet indført, udvikledes efterhånden den kongelige magt; dog kunne kongen hverken i denne eller den følgende periode give love uden folkets samtykke«. ²⁴

Om den følgende periode, 1020-1240, indleder Kolderup-Rosenvinge det offentlig-retlige afsnit som følger:

»I denne periode voksede kongernes magt, hvilket dels var en følge af deres personlige dygtighed, dels af den understøttelse, som de søgte og fandt i gejstlighedens myndighed og i lensvæsenet, som efterhånden opstod og dannedes. Under Knud den Hellige tiltog især gejstlighedens magt, under Valdemar den 1. adelens; til begges havde allerede Knud den Store lagt grundvolden. Begge disse stænder var i denne periode ligeså vigtige støtter for kongemagten, som de i den følgende blev dens ivrige modstandere; begge stod de hinanden bi i at berøve den øvrige del af folket al indflydelse på statsforvaltningen, hvilket allerede i slutningen af denne periode for største delen lykkedes dem. Bondestanden tabte efterhånden sin gamle anseelse og den ny klasse af statsborgere, som opstod ved købstædernes anlæggelse, var endnu for svag til at udgøre nogen modvægt mod den mægtige adel og gejstlighed. Regeringsformen forvandlede således tid efter anden fra en blanding af monarki og demokrati til en blanding af monarki og aristokrati«. ²⁵

Paralleliteten med Allens billede 1840 er unægtelig slående: oprindeligt bondedemokrati erstattes af to aristokratstænders vælde. Den nye klasse, borgerne, hører også med til folket, men er endnu for svag til at betyde noget mod aristokraterne.

I Kolderup-Rosenvinges tredje periode, fra 1240 til 1521, føres aristokratiseringen til ende. »I denne periode indskrænktes den kongelige myndighed i samme forhold, som gejstlighedens og adelens vælde steg. Bondestanden blev næsten aldeles undertrykt, og skønt købstæderne allerede under kong Abel udgjorde en egen stand, havde de dog kun såre

24. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge a.a. § 13.

25. *ibid.* § 38.

liden indflydelse på de offentlige anliggender«. ²⁶ Ganske vist havde Allen, der blev student 1830, valgt tidens andet brødstudium, teologien, men når anskuelser som de citerede var lærestof for hans juridiske samtidsdige, er det nærliggende at anse dem for fællesgods i 1830'ernes akademiske miljø. Hvorledes en forestilling spredtes, hvorledes den konkret vandrer fra person til person i et videnskabeligt samfund lader sig, som påpeget af Birgitta Odén, kun vanskeligt påvise ²⁷ og er vel i grunden også langt mindre betydningsfuldt end selve den kendsgerning, at forestillingen kendes og overvejes i miljøet.

Det skal da her blot konstateres, at Ellen Jørgensens i og for sig korrekte iagttagelse, at Allens grundanskuelser var hentet fra Tyge Rothe og Rasmus Nyerup, nok bør omformuleres til, at Allen var i stand til med særlig konsekvens at skabe en syntese af 1830'er-generationens historiske opfattelser, opfattelser, for hvilke den på et væsentligt punkt stod i gæld til ældre forfattere som Nyerup og Rothe.

Nyerups og Rothes betydning bliver næppe mindre, såfremt de opfattes som ophavsmænd til ikke alene C. F. Allens anskuelser, men til en grundforestilling hos en generation. Det forekommer da nødvendigt at fortsætte vor søgen efter selvejertesens rødder med en undersøgelse af Rasmus Nyerups værk. Ifølge Ellen Jørgensen havde Rasmus Nyerup (1759-1829) »ved hele sin åndsform fast stode i det 18. århundrede«, ²⁸ en i hendes sprogbrug kun moderat hædrende karakteristik. Ligheden mellem de synspunkter, han tre år inde i det 19. århundrede anlagde på det ældste danske samfund, og 1820-30'ernes ovennævnte tankegang er dog ikke desto mindre slående.

Under sin omtale af det »13de seculum eller lovgivningsårhundredet« kommer Nyerup ind på kong Valdemars Jordebog, hvor han mener at kunne hente »mange belærelser om landhusholdningens tilstand i det 13de århundrede«. ²⁹ »I det hele taget«, konkluderer han herom, »var landet fortræffelig dyrket, og de fleste bønder endnu selvejere. Den tids mennesker klædte sig i vadmel, og deres drikke bestod i dansk øl og mjød...« At selvejete var en fundamental årsag til lyksaligheden blandt de vadmelsklædte nydere af de nationale produkter fremgår slående af Nye-

26. *ibid.* § 89.

27. Birgitta Odén: *Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning*. Scandia 41 (1975) s. 10.

28. Ellen Jørgensen a.a. s. 43.

29. Rasmus Nyerup a.a. s. 193.

rups forklaring på landets tilsyneladende imponerende styrke i vikingetiden: »...Knud den Store gik i søen med en flåde af 1200 skibe, hvorefter at regne Danmark må have haft 1.400.000 indvånere. Da nu landet var den tid på flere steder skovbevokset og øde, end nu, så kan dette sidste store antal, efter så mange krige og udvandring til England, ej have rejst sig af andet, end at den jord, som dyrkedes, blev bedre drevet, end nu, og dertil kan, hvor man end vender sig, ej findes andre årsager, end disse tvende, at selvejernes tal var større, og deres gårde mindre...«³⁰

Efter Valdemarstiden tog imidlertid udviklingen en sørgelig drejning. »Lidt efter lidt udrives bønderne af statsborgeres tal«, skriver Nyerup i afsnittet »Danmarks afmagt i 14de og 15de århundrede«. ³¹ Hvorledes Nyerup er kommet til denne tolkning af den senmiddelalderlige udvikling lader han ikke læseren i tvivl om, når han fortsætter »Da dette bondeundertrykkelses-system bliver det emne, som i hvert stykke herefter udførligen vil vorde omtalt, og det er så såre problematisk, hvorledes det gik til, at bondesagen fik den så uheldige vending, vil jeg her fremsætte hvad vor store historiker Suhm, og vor skarpseende oldgransker Rothe derom have for en formening«. ³² Herpå følger en halv sides resumé af Suhms ræsonnement og fem siders ordret gengivelse af Rothes diskussion af hoveriets opkomst.

Denne fremgangsmåde synes karakteristisk for hele Nyerups som ikke overvældende selvstændigt fremtrædende værk: detaljer henter han igen og igen fra Suhm, hvis store efterladte værk han selv havde besørget udgivet; ræsonnementet, den synteseskabende vision, finder han igen og igen hos Tyge Rothe. »Da det ikke er muligt«, sluttede han det omtalte lange Rothe-citat, »nøjagtigen at bestemme, når og hvorledes hoveriet er opkommet, og spørgsmålet dog er så såre interessant, har jeg af vor danske Montesquieu anført det fornemste af hvad jeg troede der kunne tænde lys i denne mørke sag«. ³³

Ellen Jørgensens synspunkt, at Allens tankesæt går tilbage til Nyerup og Rothe, forekommer da uimodsigeligt i den forstand, at Nyerup helt utvetydigt i sit afgørende synspunkt baserede sig på Rothe. Lange Rothe-citater udgør på flere steder helt enkelt teksten i Nyerups værk. Meget central er foruden det allerede anførte sted f. eks. Nyerups gengivelse af »det store maleri i Rothes Nordens Statsforfatning over den danske og

30. *ibid.* s. 55 f.

31. *ibid.* 264.

32. *ibid.*

33. *ibid.* s. 269.

norske odelsbondes hæderlige stilling og det brud, som lenstidens aristokrati og hierarki gjorde derpå.³⁴ Nyerup erkendte klart sin gæld til »vor danske Montesquieu«.

Mindre indlysende forekommer til gengæld Allen-generationens gæld til just Nyerup. Fjerde og sidste bind af Nyerups *Historisk-statistisk Skildring...* (1806) rummede hans forslag om et museum for nordiske antikviteter og blev en hovedanledning til nedsættelsen allerede 1807 af den store oldsagskommission, i hvilken Nyerup blev sekretær.³⁵ Værket er da i høj grad mindeværdigt som ophav til intet mindre end Nationalmuseet; i tilgift at hædre det som hovedkilde til dansk historievidenskabs måske mest livskraftige tese vil måske til gengæld være at vise det *for* megen ære.

Allen forsynede ikke sin håndbog med noter, og førsteudgaven rummede ej heller nogen litteraturliste; grundlaget for hans fremstilling lader sig således ikke uden videre oplede. Ovenfor er imidlertid påpeget den slående lighed mellem Allens hovedsynspunkt og tankegangen i tidens lærebog i retshistorie for jurastuderende, Kolderup-Rosenvinge. Om end det må understreges, at nærværende undersøgelse ikke er ført dybt nok til at postulere et specielt afhængighedsforhold mellem Allen og just dette værk, må på den anden side Kolderup-Rosenvinge anses for en fremtrædende repræsentant for 1820'ernes og -30'ernes version af tesen om en oprindelig bondefrihed. Det må da interessere, at Kolderup-Rosenvinge er forsynet med grundige notehenvvisninger til såvel kilder som videnskabelig litteratur; sidstnævnte i et omfang, der vidner klart om forfatterens i samtiden berømmede lærdom.

Til de her omtalte forhold påberåber han sig dog frem for alt tre navne: for historiske detaljer er hans hovedkilde Suhm; for samfundsforhold har han to hovedautoriteter, Tyge Rothe samt det 18. århundredes store retshistoriker P. Kofod Ancher, til hvem han i sin fortale fuldt ud erkender sin gæld, og hvis store Lovhistorie fra 1769 det i øvrigt var tanken at afløse netop ved Kolderup-Rosenvinges egen bog, der måtte antages at have et for en lærebog mere passende omfang.³⁶ Derimod synes Kolderup-Rosenvinge ikke i denne sammenhæng overhovedet at henvise til Rasmus Nyerups (med Ellen Jørgensens ord) »løst sammensatte mosaikarbejde«.³⁷

34. *ibid.* s. 56.

35. Ellen Jørgensen a.a. s. 48 f.

36. Kolderup-Rosenvinge a.a. s. III og §§ 13, 38, 89.

37. Ellen Jørgensen a.a. s. 13.

I hvert fald den lærde retshistoriske professor synes da ikke at være gået til den »sekundære« udformning af bondefrihedstenen hos Nyerup, men direkte til dennes kilde, Tyge Rothe. Den mulighed må dog foreløbig holdes åben, at det 19. århundredes retshistoriske lærebog, (der nåede flere oplag, og som også fik betydning udadtil, da den 1825 udkom på tysk);³⁸ i denne sin grundopfattelse tillige havde Kofod-Ancher til forbillede.

Et blik i P. Kofod Anchers *En dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blåtands Tid til Kong Christian den Femtes* overbeviser dog hurtigt om, at om end dette værk har spillet en afgørende rolle for Kolderup-Rosenvinge at dømme efter såvel hans noter som hans fortale, kan dog forestillingen om en tidlig bondefrihed som en art tabt paradys ikke høre til hans arvegods fra den berømmede forgænger. Hvad der i nærværende sammenhæng interesserede Kofod Ancher var navnlig det rent juridiske problem, om vornedskabet var en institution, der en gang var blevet indført ved et lovbud. Det fandt han – med polemisk brod mod især Holberg – at måtte afvise og nævner tværtimod den mulighed, at vornedretten, der jo hørte hjemme i det sjællandske retsområde, kan »have haft sin oprindelse fra den tid af, at disse provinser udgjorde et særskilt rige for sig selv«.³⁹ En samfundsorden med jorddrotter og undergivne synes for ham altid at måtte have eksisteret, om end jorddrotternes rettigheder i de seneste århundreder var blevet styrket.

I det hele taget synes bondefrihed i Kofod Anchers forestillingsverden 1769 på ingen måde noget gode, ikke noget man kan tænke på at indføre eller genindføre. Thi ved vornedskabets opkomst blev vel for bønderne

»deres frihed en del indskrænket, men det almindelige beste synes at udkræve nogen sådan indskrænkning. Så fornøden som det var i de ældre tider, da en regerende krigs ånd fødte af sig en besynderlig lyst hos det nordiske folk til at strejfe omkring i fremmede lande, ved love at holde den lyst i tøjle, at ikke vore egne lande skulle blive øde ved at ødelægge andres, hvorom noget er blevet mældet i min afhandling om slægtskabs led p.110; så fornøden den dag i dag er for agerdyrkning og landets forsvar ikke at tillade bønder og bønderkarle frit at gå ud af landet, eller fra det gods, de høre under. Erfarenhed har for ikke lang tid siden lært os det«.⁴⁰

38. ifølge Franz Dahl i DBL.

39. P. Kofod-Ancher a.a. s. 423.

40. *ibid.* s. 419.

Tanken om at fjerne stavnsbåndet er åbenbart Kofod Ancher en vederstyggelighed. Helt tilbage til ham kan tanken om en oprindelig lykkelig folkefrihed næppe gå. Forbilledet for Kolderup-Rosenvinges forestillinger synes da alene at skulle søges hos hans anden oftere påberåbte hjemmelsmand Tyge Rothe, altså hos den forfatter, som Nyerup 1803 tog til indtægt for sin opfattelse, og som 1829 af G. L. Baden gjordes til den hovedansvarlige for en i dansk historievidenskab herskende romantisk fiktion om en tidlig folkefrihed.

At Tyge Rothe (1731-1795) har givet udtryk for tanken om den oprindelige folkefrihed fremgår allerede af titlen på det værk, som Nyerup så flittigt excerperede: *Nordens Statsforfatning før Lehnstiden, og da Odelskab med Folkefrihed – I Lehnstiden og da Birkerettighed, Hoverie, Livegenskab med Aristokratie* (1781). Værkets indhold efterlader ej heller nogen tvivl; der er tale om en endnu ældre udformning af bondefrihedstesens. Her skal alene anføres, at Rothes første bind indeholder flere kapitler til »bevis, at hos vore ældste fædre ej var arvelig adel«. Denne idé er, siger Rothe, »såre vigtig, efterdi det, hvilket samme indeholder, i visse måder ene karakteriserer de tider, da intet lensvæsen var...«.^{40a} Karakteristisk for Rothes tankegang er i øvrigt hans karakteristik af bondebegrebet, der kombineres med en ganske »arupsk« negativ vurdering af Absalon og Valdemarernes aristokratiserende indsats:

»Hvad man tænkte om det at kaldes bonde, og hvad bonde var, det sige loven og krønikerne os, og de må være vidner. Valgtes konge, da skulle hver bonde være med, og kom han ikke, da måtte han bøde eftersom hirdskræen udtrykkelig melder: der ses det, at ingen læg mand galdt over den anden, men de 12 mand af hvert biskopdom og af hver syssel afgjorde sagen under ærkebispens bestyrelse (a). Ved moderne' sige folkets repræsentanter: *vi ville* (b), og det viser klarligen, at ingen orden var, hvilken kunne overstemme bønderne; vel lyder den frihedstone stærkere, som det synes, i den norske historie, end i vores danske, men det faldt og ikke i vor lod, at have en Snorro: imod ham have vi en Saxo, der hængte ved Absalon og Absalons anlæg; men denne prælat, så ypperlig og hæderlig han ellers var, og så meget han gavnede i sin tid, så falder den brøde dog på ham, at hans anlæg ej var til at bestyrke folkefrihed: tværtimod hierarkiet og lens-aristokratiet havde i ham en mægtig befordre, som hver ved; hvad under da at Saxo mindre holder folk og folkefrihed i hæder end den kostelige, den ret nordiske Snorro...«^{40b}

40a. Tyge Rothe a.a. s. 84.

40b. *ibid.* s. 50 f.

Tyge Rothe og hans anskuelser synes således at måtte vies en betydelig opmærksomhed i denne sammenhæng. Ved beskæftigelse med hans skikkelse støder man straks på det forhold, at hans eftermæle har været påfaldende svingende, en gængs opfattelse af ham er umulig at bestemme. I Dansk Biografisk Leksikon bd. XX (1941) får han af Hans Jensen en for dette værk sjældent hård bedømmelse. »Som skribent«, hedder det, »kom Rothe i vanry på grund af sit knastede sprog med dets sære selvlavede ord, hårde konstruktioner, eksalterede udråb og hensynsløse ortografi«. Om Rothes synspunkter siges, at han »med megen patos priser »odelsfrihed« og »odelsbønder«, men kan i samme åndedræt begejstret nævne danske bønder, som er blevet forpagtere. Hans odelsdyrkelse hæmmer ikke hans tilslutning til det engelske forpagtningssystem, som han i virkeligheden ville have gjort til fremtidens landbosystem i Danmark. For så vidt stod R. altså meget på afstand fra den udprægede »danske linie«, der sejrede gennem landboreformerne, og hans ideers betydning for disse har været overvurderet«.

Samtidig får Rothe imidlertid noget for DBL så sjældent som to biografier, idet hans forfatterskab tilsyneladende har spændt videre end Hans Jensens formåen, hvorfor filosofen S. V. Rasmussen behandler den filosofiske side af dette. I en tidligere generation betegnede Vilhelm Andersen i 1909 Tyge Rothe som »en forulykket Grundtvig«. ⁴¹ N. F. S. Grundtvig selv hyldede 1812-13 den forholdsvis nylig afdøde Rothe som et miskendt geni, der midt i oplysningstiden ikke havde fornægtet sin kristendom. Grundtvig indledte da demonstrativt sin fortale til *Verdens Krønike 1812* med et omfattende citat af »den gæve Tyge Rothes dyrebarre værk: om kristendommens virkning på folkenes tilstand i Europa«, ⁴² og 1813 hed det i et langt digt til »Tyge Rothes Minde«:

»Ja, selv her nede kan din færd os lære
At søge Guds og ej vor egen ære,
Så godt vi stakle det på jord formå.«⁴³

Endelig, som nævnt, hyldede Rasmus Nyerup (som i de samme år støttede den unge Grundtvig⁴⁴) 1803 Rothe som »vor danske Montesquieu«.

41. Vilhelm Andersen: *Tider og Typer. Erasmus II* (1909), s. 243.

42. N. F. S. Grundtvig: *Værker i udvalg* ed. Georg Christensen og Hal Koch bd. 1 (1940), s. 335.

43. N. F. S. Grundtvigs *Poetiske Skrifter* ed. Sv. Grundtvig 3. Del (1882), s. 109.

44. Ellen Jørgensen a.a. s. 43.

Han er således blevet kaldt både en Grundtvig og en Montesquieu, navne der næppe kan kalde på de samme associationer. De i påfaldende grad uforligelige vurderinger turde have sammenhæng med den kendsgerning, at Rothe allerede for sin samtid synes at have fremtrådt som noget af en Janus-figur. Hans forfatterskab spænder så vidt, omfatter i den grad tilsyneladende ikke sammenhængende felter, at det er faldet svært at finde en entydig indfaldsvinkel til det.

Også i nærværende sammenhæng må behandlingen indskrænkes; emnet vil alene være Rothes idekompleks omkring en oprindelig folkefrihed.

At Rothe forestillede sig en tidlig odelsfrihed, er som nævnt helt iøjnefaldende. Yderligere nogle karakteristika ved hans tankegang fortjener imidlertid at fremdrages. Således var han sig stærkt bevidst, at den omstændighed, at en tilsyneladende så ideel samfundstilstand gik til grunde, krævede en forklaring. Ældre historikere havde oftest forklaret tilfælde af »mærkelig forskel mellem gammel og senere tid« ved voldsomme begivenheder, men det syntes ham ikke ganske tilfredsstillende: »når sådan hastig omvæltning ej er sket, og den følgelig ej kan findes, da geråder man i forlegenhed, og man føler den«. ⁴⁵

»faste og sig udmærkende begivenheder, hvorved folke almuen mistede sin frihed, møde ikke i vor historie: love, hvilke havde den virkning findes og ikke: det gælder da om at have filosofisk syn, og at kunne finde i historien den første årsag og det første stød, efter hvilket tingene ere gangne frem og have efterhånden måttet gå frem, således, at til sidst blev folke-ufrihed, livegenskab og lensaristokrati; jeg vil og sige, at man bør finde i historien, hvorledes dette fænomen, fast ukendelig i de ældste tider, alt mere og mere forstærkes, drager over horisonten, og til sidst indtager den hel, dog at det sker kun ved udbredelse efterhånden, efterdi den liden sorte sky, hvilken til sidst blev mørkheds tæppe på hele horisonten, var der, og kan findes at have været der såre tidlig«. ⁴⁶

Hvad Rothe vil pointere med dette må være sin erkendelse af, at der foreligger et historieteoretisk problem, noget man kun kan håndtere, hvis man har »filosofisk syn«; hans krav til en forklaring synes at være, at den skal være genetisk, vise hvorledes et fænomen, der er indbygget i selve den ældre tilstand vokser »som en mørk sky«, så tilstanden efterhånden bliver totalt forandret. Rothe har i det hele taget udtalt et begreb

45. Tyge Rothe: Nordens Statsforfatning I, s. 1 f.

46. *ibid.* s. 6.

om historien som indebærende en udvikling i form af en lineær, konstant forandring: »her er da den årsagernes kæde, hvilken jeg holder ved, og jeg ser, at den rækker ud til de ældste dage: jeg ser det som findende sted i disse ældste dage, hvilket siden findes som virkende i de meget senere...«⁴⁷

Ejendommeligt er det videre at se, hvor Rothes »filosofiske syn« byder ham at søge forklaringen på historiens indbyggede forandring: »Det bliver da sæderne, vi have at holde os ved, når vi ville forklare ufrihedens fremgang.«⁴⁸ Sæderne synes i Rothes sprogbrug at betyde sådan noget som en tids måde at organisere arbejdet på. Det bliver derfor end mere tankevækkende, at han fortsætter:

»men hvor finde vi årsagen til sædernes modifikation? unægteligen i vands og lufts beskaffenhed: thi det bør man tænke, at jo nærmere folkene var ved den gamle oprindelige, simple tilstand, jo færre midler havde de til at bestå: jo færre politiske og borgerlige indretninger at vælge imellem: de måtte adlyde lands og klimas beskaffenhed, eller de måtte gå under: det var anderledes, end det er med os europæere, når vi nu, havende vort moderland, vore mange landskaber, vore handels- og vindskibligheds systemer, fæste os nu mod nord, nu mod syd, og der betvinge både lands beskaffenhed og klima, og skaffe indretning, sådan, som vi ville have den. Lens-aristokratiet grunder sig på livegenskabet og dette grunder sig på menneskets ringeagtelse: derhos på den landenes fysiske beskaffenhed, at vor europæiske jord må møjsommeligen dyrkes, før der kan blive overskud til velleved for jordens ejere, hvilket sidste især gælder for de gamle tider«.

Rothes principper for historietolkning synes helt enkelt materialistiske: lufts og vands beskaffenhed ligger til grund for et folks historiske udvikling. Men det er mere kompliceret end som så; disse materielle forhold sætter en foranderlig organisering af den menneskelige produktive virksomhed i gang, en »Sædernes Modification«. Derved opstår en tiltagende grad af civilisation, i takt med hvilken menneskene bliver mindre umiddelbart naturafhængige. Den oprindelige folkefrihed, odelsfriheden, må da hos Rothe forstås som et historisk unikt fænomen, et tidligt stadium i en lineært fremadskridende udvikling. Denne udvikling må i kraft af samspillet mellem menneskelig indsats og naturens kræfter uafvendeligt føre til den tidlige samfundsforms undergang og omdannelse til en ny, den som Rothe betegner lensaristokratiet. Rothes udgivelse af denne sin kulturfilosofiske vision på Gyldendals Forlag 1781 synes at være den egentlige lancering på dansk grund af en helstøbt historisk teori om et

47. *ibid.* s. 7.

48. *ibid.* s. 6 f.

oprindeligt selvejerbondesamfund eller et odelskabs- og folkefrihedssamfund.

Også Rothe støttede sig imidlertid til andre skribenter. Derom lod han ikke sin læser i mindste tvivl.

På selve sit titelblad demonstrerede Tyge Rothe ved to citater, at han havde modtaget inspirationer fra sin tids litteratur. Forbillederne var fornemme: Montesquieu og Justus Möser.

Især til den førstnævnte refereres så hyppigt i Rothes værker, at der helt givet er tale om langt mere end en besmykkelse af titelbladet med tilfældige fine navne. I nærværende sammenhæng er det dog umiddelbart mest indlysende, hvad Rothe havde fundet hos Möser. Citatet af denne på titelbladet lyder: »Nach meinem Wunsche sollte auch der Bauer die Geschichte nützen, und daraus sehen können, ob, und wo ihm die politischen Einrichtungen Recht oder Unrecht thuen« og stammer fra *Osnabrückische Geschichte Tom II*, Fortale. I en fortale »Til Læseren« i sit værks 2. del (1782) begrundede Rothe yderligere sin påberåben sig Möser: »Jeg har villet afhandle materien således, at hver landsmand kunne følge mig med tankerne, og fatte mine meninger: det har jeg efter den redelige Möser sagt på titelbladet til første del af bogen, og jeg tror, at historien da viser sig allerædelst, når den bliver brugelig for enhver.⁴⁹ Af Möser kunne man lære at opfatte nutidige og fortidige institutioner som tidsbestemte og glæde sig over, »hvor historien leder menneskene til at være viselig dømmende«.

Möser blev med sit siden så berømte værk om fyrstebispedømmet Osnabrücks historie en af historismens grundlæggere. Rothe demonstrerer med sin læsning af værket, at det også kunne udnyttes i oplysningens ånd. Möseres formål var at vise indbyggerne i det lille fyrstendømme, hvis reelle regent han på denne tid var, hvorledes deres fælles fædreland (glosen »Vaterland« bruges af Möser om Osnabrück) var blevet til som resultat af det tyske riges helt specielle udviklingsgang. Ind i dette flettede sig for Möser en stærk betænkelighed ved det 18. århundredes nye ideer om fundamentale menneskelige rettigheder, som alle fyrsternes undersætter påstodes i besiddelse af på lige fod.

Op imod dette stillede Möser den anskuelse, at staten burde basere sig på jordens ejere, idet en særlig forsvarsvilje på irrationel vis var forbundet med ejendomsret til fædrelandets jord. Som ideal så han en fyrstestat

49. *ibid*, II, s. IV f.

baseret på små jordegne bønder. Fra en sådan tilstand havde det tyske rige beklageligvis fjernet sig under en udvikling, som det var ham magtpåliggende at kunne følge i konkrete detaljer, og som han fandt var forløbet i fire stadier.⁵⁰ Den ældste periode i Tysklands historie betegnede Möser da »die erste und güldne«. Den gang

»war noch mehrentheils jeder deutscher Ackerhof mit einem Eigenthümer oder *Wehren* besetzt... alle Freiheit (d.v.s. frihed fra krigstjeneste, H. P.) als eine schimpfliche Ausnahme von der gemeinen Vertheidigung, verhasst; nichts als hohe und gemeine Ehre in der Nation bekannt; Niemand, ausser dem Leut oder Knechte, einem Herrn zu folgen verbunden; und der gemeine Vorsteher ein erwählter Richter, welcher bloss die Urtheile bestätigte, so ihm von seinen Rechtsgenossen zugewiesen wurden. Diese güldne Zeit daurete noch guten Theils, wiewohl mit einer auf den Hauptzweck schärfer anziehenden Einrichtung, unter Carl dem Grossen.«⁵¹

Til yderligere klargørelse anbragte Möser efter sit titelblad et kobberstik forestillende bondelivet i denne første og gyldne periode.

Denne skildring af en guldalder, hvor bonden var dominerende i kraft af »Ehre und Eigenthum«⁵² har altså Thyge Rothe læst. Möser's bd. II, hvorfra Rothe tog citatet til sit titelblad, udkom 1780, Rothes bog 1781. Möserlæsningen var således af nyeste dato, og fællesskabet om guldalderforestillingen synes umiskendeligt. Möser's guldalderbillede (man fristes til at sige som vist på kobberstikket) må ligge til grund for Rothe og dermed for en lang tradition i dansk historisk videnskab. Möser sluttede sin første fortale 1768 med at udtale den forhåbning, at »dermaleinst ein deutscher Livius aus dergleichen Familiennachrichten (d.v.s. som *Osnabrückische Geschichte*, H.P.) eine vollständige Reichsgeschichte ziehen wird, so werde ich nicht für den kleinsten Plan gearbeitet haben«.

Værkets grundsynspunkt synes i hvert fald at have indbragt Möser noget i retning af en Livius' betydning i dansk historieskrivning.

Rothe lod sig imidlertid ikke nøje med at skrive Möser af. Han forarbejdede guldaldertanken i sin egen sammenhæng. Hvad Möser i det af Rothe anvendte citat mente, at bonden kunne lære af historien, var bl.a. at sætte jordmagt i stedet for den voksende pengemagt, som Möser væmme-

50. Justus Möser: *Osnabrückische Geschichte* I, Vorrede, s. III-XXIV, *ibid.* II, Vorrede, s. VI f, ed. G. R. Abeken, (Berlin 1843).

51. *ibid.* I, s. X f.

52. *ibid.* s. XV.

des ved.⁵³ Et sådant i bogstavelig forstand reaktionært perspektiv forekommer overhovedet ikke i Rothes *Nordens Statsforfatning*. Forskellen kan hænge sammen med, at den belæste dansker også havde andre inspirationskilder. En af dem vedkendte han sig som sagt på titelbladet til første bind, og han uddybede temaet i fortalen til andet bind: »Jeg lærte at politisere ved manden Monteskiø, og dette regner jeg mit til ære, som til fordel«. ⁵⁴ En af Rothes fordele af denne politiseren med Montesquieu turde være, at denne satte ham i stand til at tænke ganske anderledes systematisk om bondeguldalderen, end det skete hos Möser.

Rothes Montesquieu-citat lyder »Je crois avoir fait des découvertes sur une matiere la plus obscure, qve nous ayon, mais qui est pourtant une magnifique matiere. – Celle des lois feodales.«, og stedet anføres som »lettres famil. Lett. 26«.

Opslag i nr. 26 af denne allerede i 1767 i Firenze udgivne samling breve fra det 18. århundredes store statsteoretiker giver imidlertid et skuffende resultat; en sådan udtalelse findes ikke der. Gennemlæsning af samlingen afslører, at citatet i stedet stammer fra brev nr. 65 (Lettre LXV) til Moneseigneur Cerati, skrevet af Montesquieu i Paris den 28. marts 1748. Montesquieu fortæller her, at det skrider godt frem med det store værk, som han skriver på (nemlig *L'Esprit des Lois*, der da også kom ud 1748), idet han dog gerne ville have noget mere arbejdsro. Han har fornylig slidt sig hvidhåret af at skrive om »nos lois civiles de France« (den omfattende livre XXVIII) og føjer så til »Il faudroit, pour que mon ouvrage fût complet, que je pusse achever deux livres sur les lois féodales. Je crois avoir fait des découvertes sur une matiere la plus obscure que nous ayons, qui est pourtant une magnifique matiere. Si je puis être en repos à ma campagne pendant trois mois, je compte que je donnereai la dernière main a ces deux livres, sinon mon ouvrage s'en passera«.

Montesquieu fik sine to bøger om de feudale love skrevet; de udgør livres XXX og XXXI i *De l'esprit des lois*. At dømme efter Rothes anvendelse af Montesquieu-citatet på sit titelblad finder han ikke mindre end Montesquieu, at denne med sin den 28. marts 1748 proklamerede indsigt i de feudale love havde gjort en mageløs opdagelse.

Montesquieus værk om lovenes ånd blev som bekendt ved sine virkninger i længden af formidabel betydning både for politisk teori og forfatningsmæssig praksis i verden efter 1748. I sammenhæng hermed er vel værkets indvirken på historieskrivningen et fænomen af sekundær betyd-

53. *ibid.* s. XV.

54. Tyge Rothe: *Nordens Statsforfatning II*, s. V.

ning, men dog målt med historiografiens alen væsentlig nok. Montesquieus værk ligger ifølge March Bloch frem for noget andet til grund for tanken om en feudal periode som et særligt stadium i den europæiske historie.⁵⁵ I august 1789 var denne forestilling så fastslået, at den franske nationalforsamling som indledning til sin etablering af fuldstændig frihed og lighed for landets borgere proklamerede hermed at ophæve »le régime féodal«. I det 19. århundrede kunne Marx og Engels tilegne sig denne forestilling som en etableret kendsgerning.⁵⁶

Det enestående i Montesquieus fremstilling af de feudale love lå nok først og fremmest i, at han opfattede dem som en historisk foreteelse. De var unikke; deres opkomst var et fænomen, der var forekommet én og kun én gang i Europas historie. Der ville derfor, sagde han, »y aurait une imperfection dans mon ouvrage, si je passais sous silence un événement arrivé une fois dans le monde, et qui n'arrivera peut-être jamais; si je ne parlais de ces lois que l'on vit paraître en un moment dans toute l'Europe, sans qu'elles tinsent à celles que l'on avait jusqu'alors connues; de ces lois qui ont fait des biens et des maux infinis...«⁵⁷

Det helt specielle historiske forløb, der førte til et lensorganiseret samfund, var ifølge Montesquieu goternes, burgundernes og frankernes indtrængen i det romaniserede Gallien.⁵⁸

Rothes politiske lære fra Montesquieu var da nok frem for alt den, at det feudale samfund med love i lensvæsenets ånd var et historisk fænomen, hvis tid tilmed var ved at være omme. Endvidere var for ham lensvæsenet et altomfattende samfundssystem, således at dets afskaffelse ville indebære en fornyelse af meget fundamental karakter.

Rothes bog om statsforfatningen, en betegnelse der i hans terminologi ikke står for styreformen, men for noget i retning af samfundsordenen, kan da ses som en bestræbelse på på Montesquieus grund at yde et historisk funderet bidrag til tidens debat om landbospørgsmålene. At det aktuelle sigte med at tale om folkefrihedstiden og lenstiden som historisk afgrænsede perioder er et angreb på alle feudale forrettigheder siger Rother (der selv var godsejer) klart nok: »jeg kan ikke være en så ufilosofisk politiker, at jeg... skulle miskende, hvilken glans og fasthed og gavn en

55. M. Bloch: *European Feudalism*. *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol 6 (1931), s. 203-10. samme: *La Société féodale. La formation des liens de dépendance* (1939), s. 2 f.

56. H. Neubauer: *Marxism, Communism and Western Society*, vol. 3, (1973), s. 328 f.

57. *De l'esprit des lois*. Livre XXX, chapitre premier.

58. *ibid.* livre XXX, chapitres V-VI.

ordentlig adelsstand forskaffer monarkiet: dog vil vel ingen kræve, at jeg, eller hvo det var, skulle agte enten aristokrati eller livegenskab som nødvendigen forbundne med en adels-ordens tilværelse i staten.⁵⁹

Imidlertid lod det sig ikke uden videre gøre i nordisk sammenhæng at argumentere med den lære, Montesquieu drog af den specielle franske udvikling efter romertiden. Rothe var sig bevidst, at

»når i vor nordiske historie ej møde erobringer, som de i andre lande: i Gallien, Italien, Tyskland og England, hvor nogle få mægtige krigere gjorde landet til deres ejendom, og derefter udloddede blandt sig både land og mennesker i landet: jeg siger, at når dette ikke møder, og man derved får ret til at forestille sig Norden som folkefriheds landet, men da siden følger en tid og tilstand, sådan, at nu er intet folk mere, (eller for at tale end tydeligere) ingen fri almue: derimod det fuldkomneste aristokrati, lige stærk ydmygende både konge og folk, da kan man let falde i forlegenhed, og det kan blive såre vanskeligt at begribe overgangen fra den ene forfatning til den anden aldeles modsatte.«⁶⁰

Netop denne forlegenhed, manglen på militære invasioner, der fra begivenhedsfæren kunne tages som forklaringer til samfundsforandringen, synes med sit krav om forklaring på et andet plan at tvinge Rothe til at udvikle sin ide om en odelsfrihed, der i kraft af naturens og sædernes vekselspil har sin egen undergang indbygget.

Det forekommer en rimelig karakteristik, at Rothe faktisk løser sit problem ved til erstatning for Montesquieus juridiske og militære tænke-måde at udvikle et særdeles originalt udviklingsbegreb, som er mere materialistisk funderet, og som i højere grad opererer med kræfternes samspil. Hermed er indiceret, at Rothe bør opfattes som en historisk samfundsforsker af et i Danmark usædvanligt format. Det kan efter hans argumentation omkring lenssamfundets tilblivelse ikke være urimeligt at tillægge ham et begreb om dette som en veritabel materiel produktions-måde.

At han faktisk tænkte i sådanne baner fremgår med stor klarhed, når man vender sig til hans 1784 udsendte bidrag til landboreformdebatten, et to-bindsværk med den omstændelige titel: *Danske Agerdyrkeres – især den til Hovedgaard hæftede Festebondes Kaar og borgerlige Rettigheder, for saavidt samme ere bestemte ved Lovene; eller vort Landvæsens System som det var 1783 politisk betragtet ved Tyge Rothe*. Rothe indleder denne bog ved med eftertryk at definere sit begreb »Landvæsens system« som

59. Tyge Rothe: Nordens Statsforfatning II, s. V f.

60. *ibid.* s. 2 f.

principielt helt forskelligt fra »Landhusholdnings måden«. Landvæsenssystemet er »den del af staternes lovgivning, hvilken bestemmer agerdyrkerens borgerlige stand, og de ham tildelte rettigheder... Man kan sige, at landvæsens systemet er landboretten, og at det må finde sted i hvert agerdyrkende folks lovbog«. Over for dette stiller han det rent agrartekniske, landhusholdningsmåden. Den har at gøre med, om der »i jorden skal sås det eller det korn«. ⁶¹

Rothes »politiske betragtning« bestod da i – under påberåbelse af Montesquieu⁶² at analysere Danmarks problemer som hængende sammen med et forældet landvæsenssystem, hvis overgang til et nyt burde fremmes ved lovgivning. Det er på baggrund af denne Rothes forestilling om lenssamfundet som et landvæsenssystem interessant at se, hvorledes han forestillede sig denne fordærlige tilstands bortfald. Det skulle aldeles ikke, som man kunne have forestillet sig hos en Möser-beundrer, ske ved en tilbagevenden til guldalderens odelsfrihed. Rothe ønsker derimod, at Danmark skal tilstræbe en udvikling som den, der er i gang i England. Den ideelle løsning er da for ham ikke, at fæstebønderne bliver ejere af deres gårde, men at de får dem i fri forpagtning. »I Engelland er hertuger, grever, baroner, visconter, og disse store jorddrotter udgør jo et adelskab, ligeså hæderligt som vores, eller noget andet lands. På deres slotte og gårde sidde de så stolteligen som nogen rigsfyrste, og dog sidde de der blandt pagtere, der bruge grundherrens jorder. Atter her spørger jeg, hvorfra det kunne udledes, at slig indretning ej skulle passe for vor stat, ja måske ej være mulig at skaffe, eller værd at ønske?« ⁶³

En sådan ordening ville være til alle parter også godsejernes, fordel. Derfor havde disse intet at frygte: »der skal jo ikke ske brud på nogens lovlige rettigheder: ej med streng magt men med mildeligen ledende, opmuntrende, og til alle parternes forhold ordnende visdom bør lovgiveren komme imellem«. ⁶⁴

Mod bøndernes ejendomsret til deres egne gårde holder Rothe derimod en formidabel tordentale; at sætte lighedstegn mellem frihed og jordejendom er en alvorlig misforståelse. Den engelske godsejers forpagter er sandelig en fri mand; han ejer sandelig også en masse, blot ikke jorden, som han lejer. »Ja, hvo ville tro, at bonde ej kunne have frihed, fordi han ej havde ejendom på den festede jord?« ⁶⁵

61. Tyge Rothe: Vort Landvæsens System... s. 6-20.

62. *ibid.* s. 47.

63. *ibid.* s. 46.

64. *ibid.* 47 f.

65. *ibid.* s. 48.

Rothes hele program synes da at være, at Danmark bør udvikles til et England. Bønderne som frie forpagtere af jorden skal være respekterede borgere i landet til gavn for produktionen og dermed for fædrelandet. Dette synes også at være tanken bag en tordentale mod, at bønder arbejder dels på jorden, dels i fabrikker.

Bonden skal arbejde sin fulde tid med jorden. Rothe kan godt forestille sig fabriksbyer, når tiden er moden dertil, men heller ikke før. Tingene må komme i deres historiske rækkefølge. Det første og vigtigste må være landbrugets genrejsning. Denne kan formodes at medføre en overskudsbefolkning, der så kan sættes ind i industrien. Når den situation nås, kan han godt forestille sig et dansk Birmingham.⁶⁶ Hele udviklingen mod en sådan ny art guldalder, af hvilken Rothe venter sig så meget, skal sættes i gang ved en ophævelse af hoveriet og af andre former for tvunget arbejde til fordel for frit køb og salg af arbejdskraft. Rothe vil ordne tingene på en ny enkel og letfattelig måde: han er en utopisk kapitalist.

For forsøget på en tolkning af Rothes landbohistoriske tanker bliver det en ikke uvæsentlig pointe at forstå ham netop som utopist. Han udformer sine ideer *før* bondereformerne, inspireret af, hvad han havde for øje i 1770'ernes og 1780'ernes Danmark, og af den europæiske litteratur. Nøglen til at forstå ham synes at skulle findes i hans egen tolkning af sin fremtidsvision som en forestilling om et nyt landvæsenssystem, en ny produktionsmåde, der skal afløse den hidtidige og sætte skub i samfundet som et hele betragtet. Som utopist vil han det nye helt og fuldt; derfor går han ind for forpagtervæsen d.v.s. storstilet køb og salg af arbejdskraft, i landbruget. Derfor udgav han i 1785 et særskilt *Anhang* til sit skrift, i hvilket han agiterede for, at bøndergårdene burde være store, for »hvilket er ønskeligst: enten at jordproduktet fortæres af de mennesker, der dyrke jorden, og at den da ikke gøres til penge, og ikke kommer i omløb: eller at de, der dyrke jorden, have produkt at sælge, og at der følgelig bliver handel med den produkt, samt at den handel bliver et nyt næringsmiddel i staten?«⁶⁷

Bonden skulle ind i markedsøkonomien.

Rothes vision var derimod ikke og kunne ikke være bundet af den danske virkeligheds udformning efter, at landboreformerne kom i gang. Dette synes Hans Jensen, når han (jvf. ovenfor) håner Rothe for ikke at have haft sans for den karakteristisk danske løsning, ikke at have begre-

66. *ibid.* s. 80-90.

67. *ibid.* II del, *Anhang* s. 3.

bet. Som antydnet kan imidlertid Rothe netop i kraft af sin utopiske vision af det nye som et ikke før kendt system forstå lenstiden, i hvis slutfase han tror at befinde sig, som et i sig selv historisk landvæsenssystem, der var fulgt efter et tidligere. Derfor må han tillige lægge betydelig vægt på at beskrive det oprindelige odelssamfund som forskelligt fra lenssamfundet, og hans skildring af dette samfund bliver da en central kilde til hans historieopfattelse.

Denne skildring præges af en konsekvent gennemførelse af det materialistiske grundsynspunkt i den forstand, at Rothe binder sin karakteristik af samfundet til den måde, det producerede på. Han indleder sin behandling af oldtiden med grundigt at drøfte, hvorledes der produceredes ved hjælp af trælle. Det synes ham klart »at trællene har været mange, og at hver jordejer har haft sine, eller med andre ord, at alle hussvennerne har båret trældoms-åget«. ⁶⁸ Denne trældom er »en borgerlig tilstand, hvorved man mægtigen forberedes til i senere tider at bøje sig under livegenskabs åget.« ⁶⁹

Netop denne trældom, som er selve odelssamfundets grundlag, fører også til dets forandring til det aristokratiske lensamfund: »derfor, som jordejerne blev rige og stærke, så gik det frem ved vold, ved selvmagt, ved aftvungne foreninger, eller sådanne som mennesker ej have rettighed til at indgå«. ⁷⁰

Rothe forbliver da netop ved hjælp af sin materialistiske samfundsforklaring loyal mod den historicitet, han havde lært sig hos Montesquieu. Folkefrihedstiden indebar også et historisk unikt samfundssystem, hvis væsentlige karakteristikum var, at arbejdet udførtes af trælle. Senere forfattere ønskede, som vi har set, folkefrihedssamfundet genindført. Det var ikke Rothes sag. Han var sig helt bevidst, at dette samfund samtidig med, at det indebar frihed og lighed for jordbesidderne, indebar barbari mod trællene; med harme polemiserede han mod Suhm, der havde ment, at de nordiske trælle blev mere humant behandlet end de romerske slaver. ⁷¹

Et slikt antikveret samfund havde det for Rothe ingen mening at ønske genindført.

68. Tyge Rothe: Nordens Statsforfatning I, s. 32.

69. *ibid.* s. 22 f.

70. *ibid.* s. 14 f.

71. *ibid.* s. 18-25.

Flere træk kunne anføres af synet på folkefrihedssamfundet hos Tyge Rothe, som synes at fortjene en rehabilitering i dansk historiografi, ikke alene som ophavsmand til en livskraftig historisk tese, men også som en historietænder af et teoretisk raffinement, der forblev en sjældenhed mere end et hundredår efter hans død. De tekstkritisk orienterede historikerretninger, der efterfulgte oplysningsgenerationen, havde ingen sans for den samfundsanalytiske side af Rothes begavelse. (I øvrigt var hans kildekritiske talenter ej heller ringe. Som Montesquieu-elev gør han vellykkede forsøg på at tolke danske og især norske landskabslove som udtryk for, d.v.s. levninger af en bestemt art samfund⁷²).

At Rothes anseelse i dansk historieskrivning ikke er blevet større, end tilfældet er, er næppe uden sammenhæng med den kendsgerning, at, om end nogle af hans ideer levede videre, blev hans historiske visioner ikke brugt i den ånd, hvori de var udtænkt. Endvidere er det åbenbart, at Rothes vision af en stordrift med ejendoms- og kapitalkoncentration i dansk landbrug ikke blev den form, der realiseredes ved landboreformerne. Man fik i stedet en udvikling med udbredt selveje til mindre brug og udbredt kapitalspredning, i hvert fald indtil de sidste årtier af det 20. århundrede, (hvilket næppe var nogen ulykke!).

Det historiografiske forløb omkring andre historikers brug af Rothes folkefrihedstese synes da at tage skikkelse af en tilpasning af denne til en anden samfundsmæssig virkelighed end den, hvoraf den udsprang, og til en udvikling, der tog en anden retning end den utopi, der foresvævede tesens fader. Set i dette perspektiv falder der nyt lys over de ovenfor anførte træk af selvejertesens gang gennem dansk historieskrivning.

Et første stadium af folkefrihedstesens 200-årige liv i dansk historie så vi repræsenteret ved Rasmus Nyerup, der 1803 anerkendte Rothe som en dansk Montesquieu. Om end Nyerup brugte Rothe ved ordret aftryk af lange passager af *Nordens Statsforfatning*, er der dog allerede hos ham tillige tale om brug af forbilledet til egne formål. Det synes at hænge sammen med en helt forandret samfundsmæssig baggrund. De store landboreformer er nu begyndt og hyldest på Nyerups sidste sider. Skildringen af den oprindelige bondefrihed skal nu legitimere en udvikling, der *har* fundet sted. Hvor Rothe 1781 ville omstyrte, vil Nyerup 1803 præstere et forsvar.

Som det største nyvundne gode så imidlertid fæstebondesønnen Nye-

72. Gode eksempler ibid. s. 68-71.

rup det ekspanderende selveje. Man er allerede så vidt, skriver han, at »alt det kongelige, det meste offentlige og en stor del privat gods er bleven selvejergods«. ⁷³ Nyerup forklarede da, som nævnt ovenfor, vikingetidens storhed som et produkt af selveje til små bøndergårde. Trældommens betydning og brutalitet bagatelliserede han, ⁷⁴ hvorved Rothe blev brugbar til legitimering af folkefriheden for småbønder som en tilstand, der burde genskabes. Sligt var ikke efter Rothes hoved. Om Nyerup var sig sin drejning af det store forbilledes tese bevidst, må stå hen. Under alle omstændigheder havde Nyerup ikke brug for, og var næppe heller et tilstrækkelig kompliceret hovede til, at tænke i landvæsenssystembaner.

Endnu Nyerup var dog ved selve sit værks anlæg, »en historisk-statistisk skildring af tilstanden«, et barn af oplysningstiden med dens brede og til dels materielle historiebegreb. Imidlertid skulle det vise sig, at Rothes forestillinger også lod sig omsætte til historisk-idealistisk folkeåndstankegang.

Grundtvigs hyldest til Rothe 1812-13 hang som nævnt sammen med den mangetydige Rothes bekenden sig til kristendommens historiske betydning. 1838 talte imidlertid Grundtvig om bondefriheden som noget, der kunne og skulle *genvindes*. Herved kom Grundtvig til at mobilisere sit gamle forbilledes forestilling til en brug, der var så temmelig modsat den, hvortil den var udtænkt. Grundtvigs sigte med bondefrihedens genindførelse var nemlig at standse en konsekvent kapitalistisk udvikling som den, han selv havde set i England. Grundtvig indså, sagde han i den fjerde Mands Minde-forelæsning, nemlig ikke, hvorledes England »endnu en menneske-alder uden et stort mirakel kan undgå en revolution, der, efter engelskmændenes egen anelse, ville skabe »et ocean af blod««. Derimod turde han spå Danmark »en borgerlig reformation efter folkets hjerte... Hvad her i mine øjne nærmest gør udslaget er, at England har opofret sin *bondestand*, og Danmark derimod adlet sin.« ⁷⁵

Rothe ville omdanne Danmark til et England; Grundtvig ville forebygge det samme. Den oprindelige folkefrihed lod sig anvende som argument i begge sammenhænge. Grundtvigs bekymring for udviklingens muligheder deltes dog ikke af alle. Hos den unge C. F. Allen trådte folkefrihedstanken 1839-40 påny i en liberal optimismes tjeneste. Her bliver folkefriheden i skikkelse af bonden og hans kamp for friheden helt enkelt

73. Nyerup a.a. bd. 1. s. 515.

74. *ibid.* s. 49-52.

75. N. F. S. Grundtvig: *Mands Minde* (udg. 1877), s. 43.

til hele danmarkshistoriens princip. Folkefrihedens undergang er for Allen entydigt identisk med selvejets overgang til fæste. Kan man end, som anført, medgive Ellen Jørgensen, at Allens idé om folkefriheden gik tilbage til Rothe, fremgår dog tillige en afgrund af forskel i tankesæt af deres forklaringer på folkefrihedens undergang.

For Allen går den snarest under ved et uheld. »Den var en følge af den elendige sønderrevne tilstand, hvori Danmark befandt sig lige fra Valdemar Sejrs død og indtil den store Margrete kom til at styre riget«. ⁷⁶ Bøndernes tilbøjelighed til at give sig under aristokratstændernes beskyttelse skyldes en uheldig konstellation af politiske omstændigheder. Der er her intet af Rothes »landvæsenssystem«-tænkning, der søgte forklaringen i odelstidssamfundets egen måde at producere på. Tværtimod søger Allen som Nyerup at bagatellisere trældommens betydning og omfanget af dens barbari i Norden. ⁷⁷

Noget forenklet kan da C. F. Allens indsats siges at være den endelige omstøbning af Rothes folkefrihedstese i en form, hvor folk sættes i det væsentlige lig med gårdejere, og hvor folkefrihed sættes lig med ejendomsret til middelstore bøndergårde.

Som ovenfor anført taler Kr. Erslev om genrejsning af folkelig frihed i netop denne betydning. Det tør da hævdes, at odelsfrihedstesen i den af Allen skabte selvejerbonderomantiske form har præget dansk historieskrivning fra C. F. Allen selv over Kr. Erslev til Erik Arup og Erik Kjersgaard og måske (som af Troels Dahlerup hævdet) tilmed til Benito Scocozza. ⁷⁸ Efter temperament kan man med Troels Dahlerup finde denne allenske prægning af traditionen »uhyggelig« eller måske, i Morten Korchs fædreland, indbegrebet af hyggelig. Under alle omstændigheder forekommer det nærliggende at se den bruger-ejede bondegårds totale dominans i dansk landbrug i samme periode som dette imponerende levedygtige historiografiske fænomens samfundsmæssige baggrund. Den herskende landbrugsform ophøjes på denne vis til næsten tidløst, naturgivet fænomen.

Folkefrihedstesens sejrsgang har naturligvis ikke udspillet sig uden modsigelser og mange modifikationer, som her ikke kan ydes blot et minimum af retfærdighed. Særdeles markant så allerede G. L. Baden 1829 for

76. C. F. Allen a.a. s. 243 f.

77. *ibid.* s. 40-44.

78. B. Scocozza synes a.a. s. 66 fra sine forlæg i den danske tradition at overtage ideen om et tidligt bondeselveje, der i 16. årh. var svundet næsten helt bort.

sig folkefrihedstanken som en dominerende, på Rothe hvilende, tradition, der æggede ham til modsigelse. Han forblev dog en ensom kværlant.

Tanken om en tidlig folkelig frihed, lighed og ejendomsret må da siges nok at være blevet nuanceret, men aldrig i princippet opgivet. Den alvorligste rystelse tilførtes den vel af Aksel E. Christensen, der 1945 vendt mod Hal Kochs besættelsestidsvisioner om et folkeligt urdemokrati, konstaterede, at »klasseskel og ulighed har i virkeligheden siden meget gammel tid *domineret* samfundet«, men dog tillige fandt, at selvejet havde været udbredt endnu op til 1340.⁷⁹

Karakteristisk for det 20. århundredes historievidenskab er også på dette område de empirisk indvundne datas fremtrængen på visionernes og de totalitetsbeskrivende historieopfattelsers bekostning. I takt hermed har problemet om selveje eller fæste snarest antaget karakter af et agrar-teknisk spørgsmål. Omskabt til agrarhistorisk tese har da forestillingen om en overvældende overgang til fæste i århundredet efter Valdemarstiden kunnet leve videre. Dens herkomst som reminiscens af en i øvrigt opgivet historieopfattelse kom til at spille en mindre rolle, så længe den ikke stødte an mod, hvad man empirisk kunne iagttage.

Netop et sammenstød mellem kildeiagttagelser og den efterhånden klassiske tese om »næsten den omvendte udvikling af de store landboreformers bondefrigørelse« synes imidlertid, som mest kategorisk fastslået af Troels Dahlerup 1970⁸⁰, at blive konsekvensen af 1950'ernes og 60'ernes agrarhistoriske forskning, først og fremmest repræsenteret ved C. A. Christensen og Erik Ulsig. Nærværende forfatter, der havde bragt sig i den situation i 1973 at skulle formulere en syntese af perioden mellem Valdemar Sejr og Valdemar Atterdag, opfattede i det mindste dette sammenstød som så fatalt, at det ikke længere var holdbart at skrive på linje med traditionen. Denne fornemmelse af en rystet tradition bragte forfatteren til i *Danmarks Historie* (Gyldendal 1977) at fremstille tanken om selvejets bortfald i denne periode som en fra Allen hidrørende tese, der nu tilsyneladende måtte afløses af en tanke om en tidlig stordrift i landbruget, som da i denne periode løb ind i en begyndende krise.

Forfatteren har såvel med hensyn til sin tvivl på traditionens holdbarhed som med hensyn til sin nytolkning været sig bevidst, at forskningssituationen kun tillod en fremstilling af delvis postulerende karakter. En

79. Aksel E. Christensen: *Kongemagt og aristokrati* (1945) s. 116 f.

80. Troels Dahlerups anmeldelse af E. Ulsig: *Danske adelsgodser*. *Historisk Tidsskrift* 12. R. VI, s. 219-22.

fremstilling på sikrere grund ville kræve dels en grundigere historiografisk undersøgelse af tesen om selvejets overgang til fæste, dels fornyede studier i periodens ejendomsforhold. Sigtet med nærværende afhandling har været i det mindste en tilnærmelse til denne opgaves første, historiografiske side. Som biresultat er tilsigtet en mere almindelig understregning af en dansk oplysningshistorikers format.

På baggrund af, hvad der ovenfor er iagttaget, forekommer det tankevækkende, at grundlaget for tesen om en overgang til fæste i specielt 13. og 14. århundrede vist nok aldrig på nogen afgørende måde har været »positive« kildeagttagelser. Forestillingen er derimod i alle sine mange varianter udsprunget af historikernes tankebygninger omkring store komplekser af samfundssammenhænge.

Yderligere vækker det til eftertanke, at historikernes forestillinger synes i væsentlig grad forbundet med den agrare virkelighed, de selv havde for øje. Traditionens repræsentanter fra Rasmus Nyerup til Scocozza bragtes derved til på en systemaffirmativ måde at omtale Danmark før fæstevæsenets århundreder som en tidlig udgave af Danmark efter landboreformerne. Tyge Rothe lod sig af den virkelighed, *han* havde for øje, ægge til en ætsende kritik af denne som helt system betragtet; det bragte ham til ud fra det erkendte behov for noget fundamentalt nyt at skildre før-lenstiden som et endnu ældre system. Mest tankevækkende forekommer da den iagttagelse, at Rothes idé om odelsfrihedssamfundet, om end det siden glemtes, udsprang af en produktionsmådetænkning, der synes at have bragt ham på højde med det 18. århundredes politiske økonomer ude i verden.

Tanken om en succession af produktionsmåder er som bekendt længe efter liberalisten Rothes dage indgået som grundelement i marxismen, der som lige så bekendt indtil det seneste årti ikke er indgået som noget centralt element i danske middelalderhistorikeres forestillingsverden. I 1970'erne synes det imidlertid åbenbart, at forestillingen om feudalismen som en produktionsmåde via den almindelige interesse for marxistisk teori vinder frem som fælles terminologi hos historikere af i øvrigt divergerende observans. Eksempelvis konstaterer Erik Ulsig 1975 i en bemærkning til professorkollegaen Niels Skyum-Nielsen, der som han selv må kunne betegnes som en fremtrædende nutidig repræsentant for Erlevtraditionen, at det nye i Valdemarstiden »var etableringen af en feudal stat – ordet feudal taget i dets noget videre betydning«. ⁸¹ Nordman-

81. Erik Ulsig: Omkring Niels Skyum-Nielsens Kvinde og Slave. *Historie*, Ny række XI, s. 258.

den Jon Elster bemærkede 1973, at spørgsmålet om kapitalismens oprindelse for det 20. århundredes historieforskning syntes lige så centralt som problemet om Romerrigets undergang var for det 18. århundredes.⁸² For en sådan opfattelse bliver overgangen fra feudal til kapitalistisk produktionsmåde selve *det* historiske problem. Interessen for dette problems såvel internationale som danske side er da også åbenbar i alle historiske universitetsmiljøer just nu, og den aktualiserer for så vidt angår dets danske side spørgsmålet, hvordan dansk forsknings resultater kan fortolkes i en sådan sammenhæng. Det kan vel da i sig selv være en grund til reverens for Tyge Rothe, at forskningen på et fundamentalt punkt synes at have sluttet ringen, at være nået tilbage til en problemopfattelse som den, der gav ham anledning til at formulere en tese, som historikerne siden har tæret på.

Tungere må det veje, at den fornyede tolkning af historien som en succession af produktionsmåder alvorligt synes at aktualisere spørgsmålet om feudalsamfundets historie i Danmark, om dets opkomst samt naturligvis især om dets forsvinden. For så vidt angår dets opkomst synes det ejendommeligt, at forskningstraditionen siden Rasmus Nyerups og Allens dage er stærkt bundet til en forståelse af forholdene før fæstevæsenets dage som en tidlig (og dette legitimerende) udgave af samfundet efter landboreformerne. Opfattes imidlertid sidstnævnte som tiltagende kapitalistisk eller borgerligt, må egentlig i Nyerup-Allen traditionen konsekvensen blive en opfattelse af det tidlige middelaldersamfund som en tidlig kapitalisme. Mod en absurditet som en sådan urkapitalisme genvinder unægtelig den Rotheske forestilling om et odelssamfund med slaver som lenssamfundets forgænger noget af sin styrke.

Det synes da en rimelig tanke at genoptage diskussionen med Tyge Rothe, hvor Nyerup afsporede den. Det må medgives Rothe, at man bliver nødt til at forestille sig et historisk unikt, fra både feudalsamfundet og kapitalismen forskelligt, samfund før feudaltiden i Danmark.

For så vidt angår den snævre periode mellem Valdemarerne, i hvilken der her blev taget udgangspunkt, må den efter denne betragtningsmåde antages at repræsentere et overgangssamfund. Om det var tidligt feudalt eller sent før-feudalt, skal her lades usagt. Thi lige så givet det er, at begrebsapparatet kan bidrage til en meningsfuld nytolkning af de bevarede spor af periodens samfund, lige så givet er det, at begreberne kun vil kunne opnå konkret indhold ved fornyede kildestudier i periodens »landvæsenssystem«.

82. J. Elster (red.): *Marx idag*, (Oslo 1973), s. 24 f.